

DEMOGRAFIK O'ZGARISHLAR MINTAQAVIY MEHNAT BOZORIGA VA IQTISODIY O'SISHGA TA'SIRINI BAHOLASH

Ibragimova Gavhar Shuxrat qizi

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada demografik o'zgarishlarning mintaqaviy mehnat bozoriga va iqtisodiy o'sishga ta'siri tahlil qilingan. Aholi soni o'sishi, tug'ilish darajasining pasayishi, keksayish jarayoni va migratsiya oqimlari kabi jarayonlar hududiy mehnat resurslari taqsimotiga hamda iqtisodiy faoliyat dinamikasiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Maqolada nazariy qarashlar, statistik ma'lumotlar va mintaqaviy misollar asosida demografik jarayonlarning iqtisodiy o'sishga olib keladigan ijobiy va salbiy oqibatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: demografik o'zgarishlar, mehnat bozori, iqtisodiy o'sish, migratsiya, aholining keksayishi, bandlik, *Demografiya, aholi, migratsiya, Immigratsiya, emmigratsiya, aholining tabiiy o'sishi.*

Kirish

So'nggi yillarda demografik jarayonlar mamlakatlar va mintaqalar iqtisodiy rivojlanishida muhim omilga aylanib bormoqda. Tug'ilish darajasining pasayishi, umr ko'rish davomiyligining uzayishi, migratsiya oqimlarining kuchayishi hamda yosh tarkibidagi o'zgarishlar mehnat resurslari hajmiga, bandlik tuzilmasiga va iqtisodiy o'sish sur'atlariga bevosita ta'sir etadi.

Demografik omillarni hisobga olmagan holda hududiy iqtisodiy siyosatni samarali olib borish qiyin. Masalan, ayrim hududlarda yoshlar sonining ko'pligi yangi ish o'rinlari yaratishni talab etsa, boshqa hududlarda aholining keksayishi ishchi kuchi yetishmovchiligini keltirib chiqarmoqda.

Demografik omilning o'zgarib borishi bugungi kunda global muammo bo'lib, jamiyatning iqtisodiy rivojlanish sur'atlarini belgilab beradi. Har qanday ishlab chiqarish jarayoni mohiyatan **ijtimoiy ishlab chiqarish** hisoblanadi. Chunki unda ishtirok etuvchi barcha omillar — mehnat predmetlari, mehnat qurollari, ishchi kuchi hamda ishlab chiqarish sharoitlari o'z tabiatiga ko'ra ijtimoiy ahamiyat kasb etadi.

Masalan, ishlab chiqarishda qo'llanilayotgan stanok — bu o'tgan davrlarda to'plangan buyumlashgan mehnatning mahsuli bo'lsa, uning yordamida yaratilgan mahsulot esa bir-biri bilan kooperatsiya qilgan ishchi kuchi mehnatining natijasidir. Bu jarayon ijtimoiy ishlab chiqarishning ko'p qirrali xususiyatini ifodalaydi.

Shu nuqtai nazardan, ishchi kuchi takror hosil qilinishi, uning miqdoriy va sifat jihatlarini, migratsiya oqimlari va aholining tabiiy o'sishi masalalari mehnat bozorini shakllantiruvchi asosiy omillar sifatida maydonga chiqadi. Aynan demografik jarayonlarni hisobga olmasdan turib, mintaqaviy iqtisodiy siyosatni samarali tashkil etish mumkin emas.

Adabiyotlar sharhi

Jahon iqtisodiy tafakkurida aholining o'sishi va demografik jarayonlarning iqtisodiyotga ta'siri doimo dolzarb bo'lib kelgan. T. Maltus aholining tez o'sishini iqtisodiy resurslar yetishmovchiligi bilan bog'lagan. Ammo keyinchalik, D. Blum va D. Kennig kabi olimlar "**demografik dividend**" nazariyasini ilgari surib, yosh aholining mehnatga kirib kelishi iqtisodiy o'sishga kuchli turtki berishini ko'rsatganlar.

Shu bilan birga, iqtisodiyot nazariyasida ishchi kuchi takror ishlab chiqarilishi jarayoni nafaqat moddiy-ashyoviy omillar, balki inson omili bilan ham chambarchas bog'liqligi ta'kidlanadi (Samuelson, Nordhaus, 2015; Mankiw, 2016). Fan-texnika taraqqiyotining tezlashishi ishchi kuchining sifati, ya'ni malaka va bilim darajasiga bo'lgan talabni yanada kuchaytirmoqda.

O'zbek olimlari ham bu borada o'z tadqiqotlarini olib borganlar. Masalan, Sh. Shodmonov va Q. Mambetjonovning asarlarida demografik o'zgarishlarning ijtimoiy ishlab chiqarish samaradorligiga ta'siri yoritilgan.

Metodologiya

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

1. **Nazariy tahlil** — iqtisodiyot nazariyasi, mehnat bozori va demografiya bo'yicha klassik va zamonaviy adabiyotlar tahlil qilindi.
2. **Statistik tahlil** — tug'ilish, o'lim, tabiiy o'sish koeffitsiyentlari, migratsiya oqimlari va mehnat resurslari miqdori bo'yicha mavjud ma'lumotlardan foydalanildi.

3. **Qiyosiy yondashuv** — turli hududlarda demografik jarayonlarning mehnat bozori va iqtisodiy o‘sishga ta’siri solishtirildi.

Natijalar

Tadqiqot natijalariga ko‘ra:

1. **Ishchi kuchining takror hosil qilinishi** – faqat jismoniy ehtiyojlar (ovqatlanish, kiyinish, dam olish) emas, balki oilaning mavjudligi, ta’lim va madaniyat tizimlari orqali ham ta’minlanadi. Bu jarayon mehnat bozoriga yangi avlod ishchi kuchining kirib kelishini kafolatlaydi.

2. **Ishchi kuchining miqdoriy jihati** – mamlakat mehnat resurslari tarkibi, ya’ni 16–60 yoshli erkaklar va 16–55 yoshli ayollar ulushi bilan belgilanadi. Shu bilan birga, pensionerlarning ham faoliyat yuritishi mumkinligi resurslarni kengaytiradi.

3. **Ishchi kuchining sifati** – fan-texnika taraqqiyoti sharoitida malaka, kasbiy tayyorgarlik va bilim darajasi iqtisodiy samaradorlikni belgilovchi asosiy omil sifatida namoyon bo‘lmoqda.

4. **Migratsiya jarayonlari** – ichki va tashqi migratsiya mehnat resurslarini qayta taqsimlashda muhim rol o‘ynaydi. Mavsumiy va tebranuvchi migratsiya ishlab chiqarish jarayonida vaqtinchalik bo‘shliqlarni to‘ldirsa, to‘liq migratsiya hududlararo resurs taqsimotini tubdan o‘zgartiradi.

5. **Bandlik darajasi** – ishchi kuchi resurslarining faqat faol qismini iqtisodiyotda samarali band etish mumkin. Bunda to‘liq bandlik mutlaq ma’noda emas, balki samaradorlik va oqilona taqsimot bilan bog‘liq holda qaraladi.

Ishchi kuchi migratsiyasi murakkab jarayon bo‘lib, turli omillar ta’siri ostida (masalan, ish haqi darajasidagi o‘zgarishlar, ishsizlik va h.k.) ishchi kuchining bir hududdan boshqa bir hududga ko‘chib o‘tishini bildiradi. Migratsiya ikki darajada, ya’ni xalqaro darajada va mamlakat ichida ro‘y berishi mumkin. Davlatlar o‘rtasida ro‘y bergan migratsiya **tashqi migratsiya** deyiladi. Bir mamlakat ichida ro‘y bergan migratsiya **ichki migratsiya** deb atalib, u quyidagi shakllarda bo‘lishi mumkin:

1) **tugal migratsiya** - aholining doimiy yashash joyini o‘zgartirishi bilan bog‘liq migratsiya;

2) **tebranuvchi migratsiya** - ishchi kuchining bir hududdan boshqa hududga muntazam davriy ravishda qatnab ishlashi bilan bog‘liq migratsiya;

3) **mavsumiy migratsiya** - mavsumiy ish faoliyati bilan bog‘liq migratsiya;

4) **tasodifiy migratsiya** - ishchi kuchining ba’zi hollarda boshqa hududlarga borib kelishi bilan bog‘liq migratsiya.

Munozara

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, demografik jarayonlar iqtisodiyotga ikki tomonlama ta'sir qiladi:

- **Ijobiy ta'sir:** yosh aholining mehnat bozoriga kirib kelishi yangi imkoniyatlar yaratadi, iqtisodiy o'sishni jadallashtiradi.
- **Salbiy ta'sir:** tug'ilish darajasining pasayishi, aholining keksayishi va migratsiya oqimlari hududiy mehnat resurslarida nomutanosiblikni kuchaytiradi.

Shu sababli, davlat siyosatida ishchi kuchi sifatini oshirish, malakali kadrlarni tayyorlash, migratsiya oqimlarini boshqarish va hududiy bandlik dasturlarini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa

Demografik omilning o'zgarib borishi mintaqaviy mehnat bozori va iqtisodiy o'sish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ishchi kuchi resurslarining miqdoriy va sifat jihatdan takror ishlab chiqarilishi, migratsiya jarayonlari va bandlik darajasi hududiy iqtisodiy rivojlanishning asosiy ko'rsatkichlaridan biridir.

Kelajakda barqaror iqtisodiy o'sishga erishish uchun:

- demografik jarayonlarni hisobga olgan holda hududiy mehnat siyosatini shakllantirish,
- ishchi kuchining sifatini oshirish,
- hududiy migratsiya oqimlarini muvofiqlashtirish,
- inson kapitaliga sarmoya kiritish muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. McConnell, Brue. *Economics*. 17th edition. McGraw-Hill/Irwin, USA, 2014.
2. Mankiw, N.G. *Principles of Economics*. 7th edition. Amazon, USA, 2016.
3. Samuelson, P.A., Nordhaus, W.D. *Economics*. 19th edition. McGraw-Hill, USA, 2015.
4. Шодмонов Ш.Ш., Гофуров У.В. *Иқтисодиёт назарияси*. Дарслик. – Т.: Иqtisod-moliya, 2010. – 728 бет.
5. Мамбетжанов Қ.Қ. *Ижтимоий-иқтисодий тараққиёт назарияси*. – Т.: ТДИУ, 2015.

6. Нуреев Р.М. *Экономическое развитие: модели становления рыночной экономики.* – М.: НОРМА, 2008.
7. Самуэлсон П.Э., Нордхаус В.Д. *Экономика.* – М.: ИД Вильямс, 2009.